

ВАЛЮТНИЙ РИНОК ЯК ФІНАНСОВО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Микола Старинський,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права

ДВНЗ «Українська академія банківської справи

Національного банку України»,

м. Суми

У статті досліджуються питання валютного ринку, його економічна основа та правова природа.

Ключові слова: правова категорія, валюта, ринок, валютний ринок, валютні правовідносини.

Сучасний розвиток міжнародних відносин об'єктивно став каталізатором трансформації внутрішньодержавних процесів і змін інститутів, які впливали та впливають на розвиток держави як економічно незалежного і демократичного суб'єкта міжнародних відносин. Особливо яскраво це проявилось у сфері економічних відносин. Оскільки кардинальним чином змінилися не лише характер економічних зв'язків, а й їх внутрішні механізми, перед більшістю держав світу постала об'єктивна необхідність сприйняти ці зміни та врахувати їх у внутрішньому функціонуванні, щоб не перетворитися на державу третього світу. При цьому найбільшій увазі на сучасному етапі потребують ті системи зв'язків, які надають можливість взаємодіяти із світовим співтовариством. Вивчення сучасного стану функціонування міжнародних економічних зв'язків із упевненістю дозволяє вести мову про те, що найбільш важливою їх структурною частиною є валютний ринок.

Дослідження правового регулювання валютного ринку є досить складним завданням, оскільки вимагає врахування як економічної, так і правової природи цього явища.

Метою цієї статті є спроба довести, що категорія «валютний ринок» має у своїй структурі не лише економічну, а й правову природу.

Валютний ринок в основному досліджували представники економічної науки, а представники юридичної науки лише починають звертати увагу на нього. Тому можна констатувати, що системного дослідження правових аспектів функціонування валютного ринку на сучасному етапі розвитку юридичної науки немає. Окремі аспекти правового регулювання функціонування валютного ринку досліджували такі вітчизняні вчені, як Е. Алісов, О. Костюченко, Є. Карманов, С. Половко, А. Іскоростенський, Л. Кравченко та ін.

Аналіз фахової наукової літератури, присвяченої дослідженню валютного ринку, свідчить, що валютний ринок як наукова категорія перебуває у стадії формування та розвитку. Це пояснюється досить інтенсивним його розвитком у плані як функціонування, так і розвитку інструментарію.

Поняття «валютний ринок» не є новим; його визначення є ще в Українській радянській енциклопедії 1978 р., в якій зазначено, що «валютний ринок – це особлива сфера економічних відносин за капіталізму, пов'язана з проведенням операцій з іноземною валютою і платіжними документами в іноземних валютах (чеки, векселі, телеграфні і поштові перекази, акредитиви)» [1, с. 187]. Сприйняття валютного ринку як особливої сфери економічних відносин знайшло відображення також у сучасній науковій і навчальній літературі. Зокрема, такої позиції притримується І. Платонова [2]. При цьому слід вказати на відсутність пояснень того, в чому виражається зазначена особливість сфери. Деякі дослідники, зокрема С. Боринець, вказують, що цей зв'язок виникає на міжнародному рівні між державами, але при цьому дещо остеронь знаходяться внутрішньодержавні зв'язки. А. Мороз [4], О. Дзюблюк [5] зазначають, що валютний ринок – це сектор грошового ринку, на якому врівноважується попит і пропозиція на специфічний товар – валюту. Враховуючи складність такої категорії, як «валютний ринок» деякі дослідники надають його описове визначення [6]. При дослідженні валютних правовідносин представники юридичної науки, аналізуючи праці вчених економістів, сприймають також визначення, які ними надаються [7, с. 98–100]. Але, на жаль, більшість учених юристів взагалі не торкаються питань, що пов'язані з валютним ринком і його правовою природою.

Враховуючи, що правові категорії – це найбільш загальні та фундаментальні поняття, які відображають найбільш суттєві ознаки державно-правових явищ, а також таку велику кількість підходів до визначення поняття «валютний ринок», спробуємо на підставі системного аналізу з'ясувати його правову природу та сформулювати визначення, яке б її відображало.

Поняття «валютний ринок» як фінансово-правова категорія в лінгвістичному аспекті є концептом, який має складну ієрархічну структуру, що динамічно розвивається та включає в себе щонайменше два змістовних елемента, а саме – ринок і валюта. Ця складність визначається діалектичними категоріями «абстрактного» та «конкретного», оскільки, з одного боку, валютний ри-

нок є визначеною граничною абстракцією, а з іншого – конкретними, реальними суспільними відносинами, змістом яких є множинний зв'язок між суб'єктами, що володіють, користуються чи розпоряджаються валютними цінностями.

Враховуючи зазначене, для з'ясування поняття «валютний ринок» звернімо увагу на його структурні частини, а саме – спробуємо визначити поняття «ринок» і «валюта».

Дослідження поняття «ринок» з точки зору права без урахування досягнень економічної науки є практично неможливим, оскільки саме представники економічної науки досліджували і досліджують його структуру та зміст. Звернення до фахової економічної літератури дозволяє констатувати, що на сучасному етапі розвитку економічної науки по відношенню до категорії «ринок» вже можна вести мову про його доктринальне сприйняття (тлумачення) та, враховуючи постійний розвиток, наявність нових тенденцій, які відображають сучасні реалії розвитку світової економіки, доповнюють і вдосконалюють доктринальний підхід. Оскільки нашим завданням є з'ясування основних, суттєвих аспектів ринку, а не вступ у дискусію з представниками нових напрямів дослідження ринку, ми сприймаємо його доктринальне тлумачення.

У рамках розвитку доктринального тлумачення ринку заслуговує на увагу те, що ринок сам собою – це категорія економічної науки. В рамках її дослідження здійснювалися спроби виділити її суттєві аспекти й описати їх. Результатом цього стало намагання сконструювати поняття «ринок», спираючись на певні його структурні частини. Так, на різних етапах розвитку економічної науки її представниками здійснювалися спроби ввести в поняття «ринок» фактор ціноутворення та визначити його як будь-який район, у всіх точках якого в один і той самий момент платять за один і той самий товар однаково ціну [8, с. 6–7]. Пізніше в поняття «ринок» ввели відносини між покупцями та продавцями, відносини попиту та пропозиції, а суть ринку стали визначати як механізм взаємодії покупців і продавців; як систему відносин між попитом і пропозицією; як сукупність відносин товарного обміну, а також як сферу обміну, що зв'язує в єдиний механізм виробників і покупців товарів [9, с. 89].

Незважаючи на досить велику кількість визначень ринку, які, безумовно, мають право на існування й їх врахування при дослідженнях, оскільки відображають різні його сторони, в більшості фахових досліджень ринок розглядається в широкому розумінні. Так, у широкому розумінні ринок – це весь складний механізм досягнення благ і послуг у формі товарів та грошей у рамках усього суспільного виробництва на всіх рівнях економічної системи даного суспільства [9, с. 90]; основна форма організації суспільного господарства в умовах товарного виробництва, що забезпечує взаємодію між виробництвом і споживанням, розподілом ресурсів в інтересах його учасників – власників цих ресурсів [10, с. 512]. Вва-

жається, що учасники ринку прагнуть до збільшення свого багатства, відповідно виробники – отримання прибутку чи, як мінімум, компенсацію своїх затрат, а споживачі – задоволення своїх потреб. Саме так здійснюється максималізація корисності за посередництва ринку. При цьому в класичному розумінні учасники ринку діють на підставі свободи вибору, взаємної згоди про умови угод, максимально можливої інформації та конкурентності [11, с. 19], запускаючи механізм саморегуляції.

Аналіз реальної економіки дає можливість дещо по-іншому поглянути на природу ринку, оскільки в реальній економіці ринок взаємодіє, з одного боку, з натуральним господарством, а з іншого – з економічною діяльністю держави, яка, як правило, встановлює «правила гри» на ринку, і тією чи іншою мірою регулює його функціонування [12, с. 512].

Викладене, безумовно, зумовлює питання про механізми, які використовує держава для регулювання функціонування ринку. Таких механізмів є велика кількість, проте, на нашу думку, найважливішим із них є право, яке діє на території конкретної держави та врегульовує практично всі відносини, що важливі для суспільства та виникають, змінюються і припиняються на її території. Залежно від того, як сприймається ринок, використовуються ті чи інші механізми його регулювання.

Слід погодитися з Е. Лаутс [11, с. 20], яка зазначає, що для більш повного розуміння ринку необхідно звернути увагу на взаємодію ринку та держави, оскільки саме вона закріплює систему правових норм, якими здійснюється регулювання ринкових відносин.

На сучасному етапі, з точки зору сучасної економічної науки, ринок не може розглядатися як саморегульована система. Зміна класичного «смітсонівського» уявлення про ринок пов'язана з економічними кризами, апогеєм яких стала велика депресія 30-х років минулого століття. На зміну класичному «смітсонівському» сприйняттю ринку прийшло його кейнсіанське сприйняття, яке виходило з постулату про те, що держава та ринок є по суті «дві руки єдиного економічного організму». Більше того, зазначається, що без певного державного втручання в економічні відносини ринок самостійно не здатен забезпечити власної стабільності. У зв'язку з цим в економічній літературі виділяють основні напрями економічних функцій держави, першими з яких є розроблення та затвердження правових засад економіки [9, с. 296–297].

Саме тому, що ринок є певною системою соціально-економічних відносин, ці відносини можуть бути піддані правовому регулюванню.

Аналіз юридичної літератури, присвяченої дослідженню правового регулювання ринку та ринкових відносин, дозволяє стверджувати, що ринок – це сукупність соціально-економічних відносин між продавцями та покупцями; сфера потенційних обмінів за допомогою яких здійснюється реалізація товарів та остаточне визна-

ня суспільного характеру праці, яка в них уособлюється [12, с. 512]. Ринок як об'єкт правового регулювання розуміється як врегульована нормами права сукупність суспільних відносин, пов'язана із здійсненням на основі конкуренції підприємницької діяльності в певних сферах (галузях) виробництва, продажу чи набуття взаємозамінних або ідентичних товарів (робіт, послуг) на території держави чи за її межами; ці відносини виникають між особами, з яких хоча б одна є суб'єктом підприємницької діяльності [13]. У рамках нашого дослідження ми сприймаємо такий підхід до категорії «ринок» та будемо використовувати її для конструювання поняття «валютний ринок».

Наступною структурною частиною поняття «валютний ринок» є категорія «валюта». Ми вже приділяли увагу та визначали поняття «валюта» [14–17], а тому акцентуватимемо увагу на суттєвих моментах, які є важливими для нашої статті.

Аналіз чинного законодавства України та наукових досліджень у сфері валютних правовідносин [9; 18–21] дає можливість констатувати факт того, що і законодавство, і деякі науковці не розрізняють поняття «валюта» та «грошова одиниця держави». Так, Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» відносить валюту України (національну грошову одиницю гривню) до валютних цінностей. Деякі дослідники вважають за можливе включити операції нерезидентів України з гривнею до об'єктів валютного контролю. Такі підходи важко підтримати, оскільки категорія грошей [22] увібрала в себе все різноманіття платіжних засобів (починаючи від тварин, зброї та закінчуючи різними товарами, які виконували роль грошей). З часом зазначену категорію почали розуміти в основному як металеві гроші, виготовлені з дорожочінних металів (золота, срібла). Правом емісії володіли держави, які забезпечували гарантію прийняття їх до платежу. Але ведення торговельного обігу ускладнювалося великою кількістю монет, які перебували в обігу та не були ідентичними як за якістю металу, так і за його кількістю. З'явилася необхідність введення загального платіжного засобу чи визнання платіжного засобу іншої країни з урахуванням її особливостей. Так з'явилася співвідношення різних грошових одиниць в одній країні, а грошові одиниці інших країн почали називатися валютою. Так, грошова одиниця одних країн стає товаром для інших держав і починає називатися валютою.

Для ілюстрації можна застосувати формулу кругообігу та збільшення грошей і товару, яка застосовується в економічній теорії: $G - T... T' - G'$, де G – гроші; T – товар [23]. У даному прикладі замінивши процес обробки товару ($T...T'$) на грошову одиницю іншої держави відповідно отримаємо: $G - B - G'$. При цьому значення G' може бути як додатне, так і від'ємне, що не порушує формули. Різниця між G і G' у сучасному розумінні буде маржою, тобто величиною, на яку

збільшилася (зменшилася) G . Практичним прикладом такої операції є купівля-продаж валюти. З наведеного прикладу стає зрозумілим різниця між поняттями «гроші» та «валюта». Термінологічна різниця між грошима (національною грошовою одиницею країни) і валютою (грошовою одиницею інших держав) існує і в багатьох мовах.

Таким чином, під категорією «валюта» ми розуміємо гроші (грошові знаки) іноземних держав. А спираючись на те, що гроші – це загальний еквівалент вартості товарів, робіт, послуг, який є законним засобом платежу, *поняття «валюта» ми визначаємо як загальний еквівалент вартості товарів, робіт, послуг, що є законним засобом платежу на території держави емітента* [15].

Визначившись із основними складовими валютного ринку для конструювання більш точного його визначення як фінансово-правової категорії, зробимо деякі застереження, що на нашу думку, є важливими для з'ясування його правової природи.

Визначаючи ринок як урегульовану нормами права сукупність суспільних відносин, пов'язану із здійсненням на основі конкуренції підприємницької діяльності в певних сферах (галузях) виробництва, продажу чи набуття взаємозамінних або ідентичних товарів (робіт, послуг) на території держави чи за її межами, а ці відносини виникають між особами, з яких хоча б одна є суб'єктом підприємницької діяльності, заслуговує на увагу те, що галуззю, в яких виникають такі відносини, є фінансова діяльність. При цьому суб'єктів такої діяльності слід позначити як «уповноважені суб'єкти», що вказуватиме на наявність регулюючого впливу держави, яка здійснює регулювання функціонування валютного ринку шляхом допуску на нього та надання суб'єктам статусу «уповноважених суб'єкт».

Товаром, із приводу якого виникають суспільні відносини, що є сутністю валютного ринку, є валюта. При цьому на валютному ринку здійснюють обіг не тільки валюта, а й інші валютні цінності, виражені в іноземній валюті.

Аналіз наукових праць, які присвячені дослідженню функціонування валютного ринку, свідчить, що практично жоден дослідник не заперечує того факту, що на валютному ринку здійснює обіг велика кількість валютних цінностей, виражених в іноземній валюті; при цьому більшість дослідників використовують узагальнений термін «фінансові інструменти в іноземній валюті».

Щоб з'ясувати сутність фінансових інструментів в іноземній валюті й їх правову природу, спробуємо визначити їх складові елементи. Звернення до чинного законодавства України дає можливість стверджувати, що в ньому під терміном «фінансові інструменти» розуміють цінні папери, строкові контракти (ф'ючерси), інструменти грошового обігу, відсоткові строкові контракти (форварди), строкові контракти на обмін (на певну дату в майбутньому) в разі залежності ціни

відсоткової ставки, валютного курсу чи фондового індексу (відсоткові, курсові чи індексні свопи), опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, у тому числі тих, що передбачають грошову форму оплати (курсів та відсоткові опціони). Враховуючи таку конструкцію поняття «фінансові інструменти» (побудову шляхом перерахування інструментів) і фактор інтенсивного економічного розвитку держави можна цілком логічно припустити, що перелік зазначених інструментів, які вважаються фінансовими, не є закритим і в подальшому, в процесі розвитку може бути доповнений. Хоча для визначення сутності фінансових інструментів в іноземній валюті його (визначення) цілком можна використати як базове.

Таким чином, під поняттям «фінансові інструменти в іноземній валюті» ми будемо розуміти цінні папери, строкові контракти (ф'ючерси), інструменти грошового обігу, опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, у тому числі тих, що передбачають грошову форму оплати (курсів та відсоткові опціони), виражені у валюті чи валютних цінностях.

Висновки

Проведений аналіз дозволяє сформулювати поняття «валютний ринок». Отже, **«валютний ринок»** – це врегульована нормами права сукупність суспільних відносин між уповноваженими суб'єктами, яка виникає у фінансовій сфері держави та пов'язана із здійсненням діяльності, що спрямована на володіння, користування і розпорядження фінансовими інструментами в іноземній валюті чи валютних цінностях.

На нашу думку, запропоноване визначення поняття «валютний ринок» розкриває його сутність не лише як економічної категорії, а й як юридичної. Це дає можливість вести мову про те, що валютний ринок може бути предметом дослідження не лише економічної, а й юридичної наук.

Література

1. Журавка Ф. О. Валютна політика в умовах трансформаційних змін економіки країни. – Суми, 2008. – 334 с.
2. Платонова И. Н. Валютный рынок и валютное регулирование. – М., 1996. – 475 с.

3. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини. – К., 1999. – 305 с.

4. Центральний банк та грошово-кредитна політика / За ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкінюї. – К., 2005. – 556 с.

5. Дзюблюк О. В. Валютна політика. – К., 2007. – 422 с.

6. Савельєв С. В. Міжнародна економіка. – Тернопіль, 2001. – 504 с.

7. Іскоростейський А. М. Правове регулювання валютних відносин в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. – Ірпінь, 2008.

8. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3 т. – М., 1993. – Т. 2. – 420 с.

9. Козырев В. М. Основы современной экономики. – М., 2009. – 456 с.

10. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под ред. Е. П. Губина, П. Г. Лахно. – М., 2003. – 784 с.

11. Лаулис Е. Б. Рынок банковских услуг: правовое обеспечение стабильности. – М., 2008. – 280 с.

12. Предпринимательское право Российской Федерации / Под ред. Е. П. Губина, П. Г. Лахно. – М., 2003. – 740 с.

13. Парашук С. А. Рынок как объект правового регулирования // Законодательство. – 2002. – № 7. – С. 24–29.

14. Завальна Ж. В., Старинський М. В. Валютне право України. – Суми, 2006. – 384 с.

15. Старинський М. В. Визначення поняття «валютні правовідносини» // Юридична Україна. – 2011. – № 8. – С. 52–56.

16. Старинський М. В. Конституційно-правові засади регулювання валютних відносин в Україні // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 2. – С. 73–77.

17. Старинський М. В. Окремі теоретико-методологічні аспекти дослідження валютних правовідносин // Юридична Україна. – 2011. – № 4. – С. 44–51.

18. Гарбінська-Руденко А. В. Правові засади здійснення валютного контролю: дис. ... канд. юрид. наук. – Ірпінь, 2011.

19. Кравченко Л. М. Правові засади валютного регулювання і валютного контролю в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003.

20. Полово С. М. Правове регулювання банківських валютних операцій в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004.

21. Северин О. Є. Правове регулювання валютних операцій суб'єктів господарської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук. – Д., 2003.

22. Юридична енциклопедія: В 6 т. – К., 1998. – Т. 1. – 680 с.

23. Маркс К. Капітал: критика політичної економії. Т. 1, книга 1 «процес виробництва капіталу». – К., 1952. – 740 с.

The article deals with the matters of foreign exchange market, the attention is paid to its economic basis and its legal nature is under investigation.

В статті досліджуються питання валютного ринку, його економічна основа і правова природа.

